

Szondi és a néphagyomány

Folklór, irodalom, ponyva kapcsolata

Tisztelt Konferencia!

Szondi György hősiessége egyaránt témája krónikás éneknek, Arany-balladának, ponyvakiadványnak és népmondáknak. Szépirodalom, népi kultúra és ponyva érintkezési pontján, írásbeliség és folklór határterületein járunk.

Folklorista irodalmárként tárom a konferencia, kollégáim elé az újabb gyűjtéseket és az újabb lehetséges következtetéseket. Évtizedek óta gyűjtöm a Szondi-folklóranagyot. Az írásbeliség és szóbeliség határmezsgyéjén sok fontos összefüggés tárható fel ma is.

Foglalkozom a történelmi hősökről megjelent, Bucsánszky Alajos által kiadott ponyvanyomtatványokkal is.

Máig élő népmondákat találtam Drégelypalánkon. Sokáig csak mondatöredékek bukkantak elő, majd további gyűjtések során teljes történeteket rögzítettem. 2002-ben az addigiaktól alapvetően eltérő mondat sikerült találnom. A szóhagyomány megőrzi az alaptörténetet, ugyanakkor mindig változtat, színez, kiemel vagy épp halványít rajta valamit. A népköltészet variánsaiban él. Nincs egyszeri, végleges forma, minden újramondás egyben új változat is. Nincs két egyforma variáns, sőt, ugyanazt a mondatközlőnket többször meghallgatva részesei lehetünk annak a csodának, hogy a szóhagyomány törvényei élnek; ugyanazt a történetet máskor más hangsúlyokkal mondja el nekünk. Gyűjtéseimet, következtetéseimet publikálom (2006¹, 2008, 2009, 2010). Gyűjtőutak sora áll előadásom hátterében; most csak a szorosán témánkhoz tartozó anyaggal foglalkozom. Napjainkban, amikor az erdélyi népzene gyűjtés CD-sorozatának címe – *Utolsó óra* – fájdalmasan találó, igazán örülhetünk annak, hogy Drégelypalánkon 2002-ben, 2008-ban és 2009-ben is új Szondi-mondaváltozat született.

Mi tarthatta életben a szóhagyományt Szondi várkapitányról, a hősi harcról, a temetésről, a nyughelyről? Több összetevője feltárható. A népi tudás hordozója és újraalkotója néhány rendkívül értelmes, érdeklődését el nem vesztett helyi lakos. Csósza István és Pásztor János remek előadóként, Szondi tettei iránt egy életre elkötelezett, gondolkodó és alkotó emberként beírta magát az Ipoly-mente folklórájába. Ez a legfontosabb ok. Nem hagyható figyelmen kívül az írásbeliség és szóbeliség erőteljes kölcsönhatása, sok példa van a folklorizációra és a folklorizmusra is. Arany János balladája, a *Szondi két apródja* és a

Szondi Album (1902)²-hatása jelentkezik a szóhagyományban. Ugyanakkor a népköltészet mélyen értő és gyűjtő Arany János balladáiban több népballada-elem kimutatható, pl. a zárásba a klasszikus népballadáinkból ismert átokformula is belejátszik. Termékeny, gazdagító egymásra hatás. A környező helyek, helynevek, a vár, vele szemközt az Aranydomb / Aranygomb (mindkét változat él), az Ipoly, a Varga-tó, a drégelypalánki táj is segíthette ébren tartani a helyi tudást. Végül számolnunk kell a Szondi-kultusz és a néphagyomány kapcsolatával is. Mindezek az okok éltették a mondákat. Van-e, létezik-e Drégelynek élő néphagyománya? Közösséget átfogó folklór sajnos, már nincs, de elemeiben fennmaradt.

Adassék tisztelet az előttem járt Szondi-kutatóknak, irodalmároknak, néprajzosoknak, történészeknek, népi adatközlőimnek. A Szondi-hagyománynak és a Szondi-kultusznak is megvan a maga szakirodalma (Csáky Károly, Praznovszky Mihály, Balogh Zoltán, Kamarás József, Csósza Mária). Az irodalom–folklór határterület csak néhol érintkezik az ő kutatásaikkal, de eredményeik segítettek a munkámat. Köszönet érte. Nagyon sokat tanultam a balassagyarmati Kamarás Józseftől és a drégelypalánkiaktól, Csósza Istvántól, Pásztor Jánostól. Az ő emléküknak szentelem ezt az előadást.

Az Arany-balladához kapcsolódóan a népi forrásanyagból a következő mozzanatokat vizsgálom: Szondi küzdelme, erőfeszítése; halála és temetése, feltételezett nyughelye a mondatudók szerint; máig élő egyéni mondavariánsok, kapcsolódási pontok a szépirodalommal és a ponyvairodalommal. Nincs monda, sőt mondatöredék sem, amelyben ne lenne hangsúlyos a hármas helyszín, a vitézi helytállás, a méltó földbe temetés.

„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá viaszasüt a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegyorom,
Tetején lobogós hadi kopja.

Két ifjú térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mintha volna feszület,
Zsibongva hadával a völgyben alatt
Ali győzelem ünnepet ület.³

Arany csodaszép helymegjelölése, a két kiemelkedő magaslat és a völgy valóságos helyszín ma is. A népmondák ugyancsak e hármas helyszínt említik.

A harc lefolyásáról kevesebb anyagot találtam a néphagyományban, annál többet Szondi temetéséről és a sírjáról. A hős tiszteletét ezekben a

mondarészekben fejezik ki a mondatudóink leginkább.

A Szondi-mondák legkülönlegesebb eleme a *hős temetésével* kapcsolatos. Az irodalmi alkotásokban, így Tinódinál és Aranyánál is meghatározó, hogy Ali nagy megbecsüléssel temettette el a várkapitányt. Feltétlenül népi eredetűnek, a szájhagyomány alkotásának tekintendő az az elem, hogy az eltemetéshez megbecsülésképpen az Ipolyról hozatott fel homokot. Minden adatközlőm hangsúlyozza ezt. A mondaváltozatok szerint az Aranydomb / Aranygomb oldalában (nem a tetején!), az Ipolyról felhozott homokkal kialakított szakrális helyen temették el a hőst. Mészáros Jánosné (született 1918, gyűjtés 2000) elmondta, hogy ősei elbeszélései szerint az Aranygombon, az ő szőlőjükben van a Szondi-sír. Az Ipoly-homok „*apa-homokjával*” van a föld többi részétől elkülönítve. Minden bizonynyal ez a legarchaikusabb mondaelem.

*Az Ipoly-homokot azért hozták ide, mert a török úgy megbecsülte Szondit, nem akarta, hogy ugyanolyan földben legyen eltemetve, ami méltatlan hozzá.*⁴

Adatközlőnk unokaöccse, Pásztor János 2002-ben így mondta el:

*Majdhogynem biztosra tudom, hogy ez volt a Szondi sír! Az Ipoly-homok bizonyít! A basa hadvezérhez méltó temetést rendezett Szondinak. Az Ipolyból homokot hordatott Szondi elhantolására. Hogy hogy hozták ide a homokot? Ha Törökországból el tudtak jönni, akkor az Ipolyról fel tudták hozni a homokot! Két kilométerre sincs az Ipoly. [...] Az Ipoly-homok azért kellett, hogy elváljon a talaj az ottani földtől. Ezt a helyet mi tudjuk. Senki nem tudja így rajtunk kívül.*⁵

Csósza Istvántól gyűjtött mondánkban az Aranygombon egy horpadásában, egy hatalmas kő alatt van Szondi eltemetve.

*Horpadás egy helyen van csak. A horpadásról a Szondi-émlékek könyv is szól. Édesapám jegyzett bele a könyvbe ezt-azt.*⁶ Tehát itt is a megjelöltség, elkülönítettség jellemzi a választott temetési helyszínt. Irodalom és néphagyomány metszéspontja: Csósza István édesapja kezében megfordult a *Szondi Album*. Írott és szóhagyományozó anyag találkozik, irodalom és folklór együttélésének lehetünk tanúi. A horpadásban, kővel megjelölt hely nyilvánvalóan folklorizáció, a *Szondi Albumban*, Dr. Brach Ferenc *Szondi György vélelmezett sírhelye* című írása lehet a forrás.⁷

Az Ipoly-homokkal temetés gondolata tovább él. Pásztor János 2008 nyarán ismét fontosnak tartotta kiemelni:

Megfelelő tiszteletet adott a basa, hadvezérnek kijáró tisztelettel temette el Szondit. Ne le-

*gyen a véres földdel szennyezve, ahol eltemetik, ezért Ipoly-homokot hozattak. Felvitték a homokot az Ipolyról, semmi az, még két km távolság sincs. Ezt az egyet tudom elképzelni.*⁸

A hősök sírjáért mindig több helyszín vetekszik. Szondi vélt nyughelyéről találtam a legtöbb változatot. Az Aranydombon több palánki adatközlőnknek volt szülője. Pásztor János nagyapjának öt sor szülője futott fel a domb aljától a tetejéig. Pásztor János meggyőződése, hogy az ő földjükön van Szondi sírja. Csósza István is a saját szőlőskertjében tudta a hős nyughelyét. A Tinóditól, Aranytól is tudott helyszínek a népi történetmondók szerint e dombhoz köthetők.

A várhegy, a völgy és a szemközti hegyorom „háromszög-kompozícióját” Arany János tette halhatatlanná. A népmondákban arányeltolódás van: a szóbeliségben a temetés helyszíne, az Aranydomb kapja a legnagyobb szerepet. Kedves, szívből tisztelt mondatudóim oly szépen szólaltatják meg a hagyományt, hogy nagyobb mondaegységeket is idézek tőlük.

Szondi sírja a mi (volt) szőlőterületünkön, az Aranydombon van. A mi barázdánkban van a sír. Sálakra voltak osztva a szőlők, hogy a víz ne hordja le a földet. Arra emlékszem, hogy az egyik sálnál volt az a kő. Akkorra volt, mint egy fél asztal. 82-től, apám halálától nem műveltük tovább a szőlőt. Csodák csodája, az a rész még nincs elerdősödve [a feltételezett sír helye!]. Fűves terület. Ez a tisztás vagy ötven négyzetméternyi terület. Apám haláláig, egész haláláig tervezte, hogy kiássa, de ez csak terv maradt; majd nyugdíjas korában! Nem lett belőle semmi. Én 5-10 méteres távolság eltéréssel meg tudom mutatni a helyet.

Apám 12 éves gyerek volt, mikor a nagy filoxéra járvány után nagyapámmal (Pásztor András, szül. 1883-ban) kezdték telepíteni a szőlőt. 60-70 cm mélyen meg kellett forgatni a földet. A vadföldet felülre, a termőtalajt alulra.

Ahogy apám és nagyapám ezt a fordítást (digózást) végezték, egy 2 x 2 méteres szemcsés, durva, folyami homokos talajra letek, annak ellenére, hogy az egész Aranydomb agyagos, enyhén kötött, meszes talaj. Apám mint 12 éves gyerek, hát ki akarta ezt ásni, de nagyapám nem engedte fölösleges pocskolás miatt.

*A mi szőlőterületünkön van a sír.*⁹

Csósza István Szondi sírjáról elmondott történetében a magyar mondakincs egyedülálló változatának örülhetünk. Nagyon érdekes megfigyelni a szó szerint lejegyzett szövegben az egyes részek kapcsolódását, azt, hogy a mondai elemek hogyan „hívják elő” egymást.

A szőlőmön, az Aranygombon van eltemetve Szondi. A szőlőm oda jár fel az Aranygomb lábához. Egy gödörbe szarvasok voltak meghú-

zódva – volt ott egy horpadás az Aranygomb lábánál. Egy hatalmas kő, hat személyes asztalnyi szürke kő volt rajta. Itt mi lehet? Az olyan hat méteres kő volt. Lehet, még nagyobb volt! Tojás alakú kő! Volt az nyolc méteres is! Eszembe jutott: nem ez a Szondi sírja? Mondom ott-hon nagyapámnak. Az én nagyapám mondja: „A te ükapád azt mesélte, hogy az a Szondi sírja.”

Ipoly-homokkal temették el Szondit, hogy ne azzal a véres földdel takarják be, amiért ő anynyit szenvedett. Mert felszólították, hogy adja fel a várat.

Jancsi nem jól tudja, hogy az ő földjén van. Szerinte az ő szőlőjén van Szondi sírja. De nem ott van! Az Aranygomb közepén, a déli oldalán – a várnak néz. A horpadásban van Szondi sírja. Szép díszesen temették el, így mondta a dédapám. Nem az Aranygomb tetején! A horpadásban. Alulról úgy 150 m, felülről, onnan kevesebb, 70–80 m. Az az a hely! Árvalányhaj nőtt az Aranygomb tetején és a síron, bevésések voltak a nagy kövön. Utoljára 80-ban még megvolt a kő. Ha nincs meg – nincsen; legurították valahová.

De a Csósza István általa elbeszélte történet nem fejeződik be az Aranygombon, e befejezéshez hasonló változat nincs több:

Kiásták [Szondit] és behozták a nép közé. A kicsi kápolna alatt van eltemetve. Eltemették és kápolnát építettek föléje. Nagyapám mondta, a dédapjától hallotta, hogy falubeliek ásták ki és hozták be a faluba. A hősök sírját meg nem bolygatni! Ez volt a jelszó. A falu előjárói aztán ötven botütést mérettek azokra, akik kiásták. Majd kápolnát emelt a falu a sír fölé. A kápolna agyagból van, ha aláásnának, összedőlne.¹⁰

E ponton összekapcsolódik a hegy (Aranygomb), a megjelölő Ipoly-homok, a kő és a falubeli Szondi-nyughely. E gazdag mondaváltozat magába foglalja a néphagyomány által számon tartott Szondi-helyszíneket. Ráadásul irodalmi – ma már kibogozhatatlanul összefonódott – kapcsolatai is vannak a Szondi Albummal. Nem is a „kibogozás” lényeges. A kapcsolat jelenléte, ennek felmutatása a fontos.

A Szondi Albumot Pásztor János is őrizte, egy fénymásolatot ajándékba kaptam tőle. 44 példányt sokszorosított és juttatott el érdeklődőkhöz szerte Magyarországon! A néphagyomány mindig is merített forrásokból, hol a napi eseményekből, hol egy papi prédikációból, hol egy másik mese vagy mondatípusból, de mindegyik alkotó fantáziával csiszolta helyivé a saját változatot. A Szondi Album termékenyítően hatott rendkívüli mondatudóm, Pásztor János gondolatvilágára is. De mondatudói alapállásán nem változtatott.

Nemcsak a Szondi Albumnak van jelentős szerepe a szóhagyomány alakulásában, hanem a ponyvakiadványoknak is. A ponyva a néprajzi és az irodalmi kutatás számára is hasznos lehet. 1870-ben Bucsánszky Alajos Nagy Képes Nap-tárában jelent meg a Szondy György, vagy A hősi érdemet az ellen is elismeri című ponyvaszöveg.¹¹ Megnézhetjük a ponyvaíró Tatár Péter (Medve Imre) forrásait. Azt látjuk, hogy ismerte Tinódi Ali basa históriáját¹², merített Arany veréből és minden bizonnyal felhasználta a népköltészetet.

A ponyva közvetítő szerepe óriási volt a XIX. században. A nép számára „öszveszedett versek”

Nyilasi Tibor rajza

a szépirodalom és a népi kultúra kapcsolatát teremteték meg a kis vásári ponyvafüzetkék által. A néprajztudomány nélkülözhetetlen forrása e füzet is.¹³ Ne feledjük azt sem, Arany János milyen szeretettel említi gyermekkorai olvasmányait, a ponyvafüzeteket. Móra Ferencnél és Tamási Áronnál is találunk hasonló vallomást.

A ponyva terjeszt, megőriz és forrásként szolgál. Ha „öszveszedve” is, a szépirodalmat a vásárokon eljuttatja a néphez. Ponyvafüzetkék tépett lapjain új életre kelnek a régmúlt hősei és eljutnak az irodalom körén kívül élőkhez.

A magyar XVI. századnak hősi eszménye az önkényuralom és a kiegyezés korában nem

Arany János remekművével, nem is Drégelypálánk és Nagyoroszi környéki népmondákkal, hanem ponyvafeldolgozással hatott a tömegekre. A Szondi-történet ponyvára kerülésével a XIX. századi folklorizálódás folyamatát is figyelemmel kísérelhetjük.

Drégely ostromáról a népmondákban a következő motívumok jelennek meg: összecsapás; többnapos küzdelem, a törökök nagy számbeli fölénye; Szondi és maroknyi csapatának a végsőig kitartó hősiessége, a nagyoroszi pappal küldött üzenet: ajánlat a vár feladására. Minden, népmondákban fellelhető motívum, elem megjelenik a ponyvakiadványban. Ponyvasajátosság a „hitelesség” többszöri bizonygatása, a nevek, események minden bizonnyal Tinódiig visszamutatva szerepelnek a ponyvában, az Aranyballada minden eleme „öszveszedve”, azaz ponyvásítva jelen van. Bucsánszky Nagy Képes Nap-tárában Arany Toldija is „ponyvásítva” jelent meg Tatár Péter átírásában. A Bucsánszky-könyvek és nyomtatványok címjegyzéke bemutatja a *Gyámbot* című szépirodalmi albumot, amelynek szerzői között első helyen szerepel Arany János neve. A népköltészet, a szépirodalom és ponyvaírás együttállása a XIX. századi kultúra élő valósága!

A *Szondy*-ponyvafüzetekből egyetlen részt emelek ki, mert nagyon érdekes ponyvasajátosságra figyelhetünk fel:

Szondy leggazdagabb ruháját felölté,
És zsebét száz magyar arannyal megtölté
[...]

Vitézei a vár udvarára gyűltek,
S a végső tusára és harcra készültek
Szondy kardot húzván így szólott seregéhez:
Vitézek! Mindenki készüljön Istenéhez
Szabadulás nincsen, haljunk meg hősökhez
Illón, kiknek mocsok nem fér nevéhez;
A hon, a király és a szabadság éljen!
Előre vitézek, a halálba vélem.
Most megnyitja a belső vár kapuját,
És elsütteti utolsó ágyúját,
S annak füstje között tör ki mint a szélvész,
Csapásai alatt sok ellenség elvész.¹⁴

Ez nem várt fordulat. Szondi nyilvánvalóan Zrínyiként rohan ki a várból a ponyvafüzet lapjain. Honnan került a „Zrínyi-betét” a történetbe? Minden bizonnyal egy másik ponyvából. Sikerült megtalálnom, a *Szigethvár ostroma 1566-ban, vagy: Zrínyi Miklós halála* című ponyvakiadványt.¹⁵

Szondi és Zrínyi ponyvatörténetében 12 meg-egyező sor van, a leghangsúlyosabb részben. A közös motívumokból néhányat a népköltészet több műfajából is ismerünk (legszebb ruha, száz

arany, utolsó golyó), a többi a szépirodalomból veszi anyagát. Zrínyi szózata vitézeihez, az odaadott élet áldozatvállalása, a hősiesség – az irodalom által vált eszménnyé. A Zrínyi-példa a ponyvairodalomban alkalmas egy másik várvédő bemutatására. A ponyvaíró az egyszer már bevált elemeket aggály nélkül hasznosítja egy másik helyen. Így lesz Szondiból az „utolsó ágyú füstje között” a várból kitörő hős. Tatár Péter (Medve Imre) a népköltészet variánsaihoz némileg hasonló módon „szedte öszve” történeteit: az egyik helyről átemeli a másik szövegbe.

Azt, hogy a folklórral kapcsolata volt, írásainak felépítése és az is bizonyítja, hogy vőfélykönyvet is „öszveszedett”: *Alföldi vőfélykönyv, Írta Vetró Lőrinc, Nyélbe ütötte Tatár Péter, Szeged, 1878*. Íme, Tatár Péter nemcsak szépirodalmat, folklórt is „ponyvásított”, ott áll a „hármasság út”-on: *irodalom, népköltészet, ponyva* találkozásánál. Képzeld el, hogy az 1870-es években szülőfalunk heti vásárában dédapánk megvette pár krajcárért a Zrínyi és a Szondi ponyvafüzetecskét. Az ő kezében a népi kultúra valóságával kerülhetett kapcsolatba a szigetvári és a drégelyi hős. És épp egy ponyvaíró jóvoltából.

Az újabb gyűjtésekből azokat a részeket emelem ki, amelyek az alaptémánkhoz kapcsolódnak és az eddigi képet tovább árnyalják. Csósza István bácsi mondáit már nem gyűjthetjük újra. A hagyományozó szóbeliség nagy alakját vesztettük el benne. Kiemelkedő mondatudónk, Pásztor János 2008-ban is tudott újat mondani. *Nálunk családi hagyomány volt Szondi. Nagyapám (szül. 1886), nagyanyám (szül. 1883) ismerték és továbbadták az utódoknak [...]*

Velünk született. Erre nem lehet rábeszélni senkit.

E mondatok is vallanak a népköltészet alkotás-lélektanáról: a népi tudás létrejöttéhez, megtartásához szellemi nyitottság, érdeklődés, lelki alkattal kellett.

Pásztor Jánost évtizedeken át foglalkoztatta, hol lehet Szondi sírja: *„Az nem lehet, hogy az ember ne foglalkozzon vele!”*

Két új elem is felmerült. Az egyik a csatával, a lélekszámmal, a másik Szondi származásával kapcsolatos.

Három napig tartott az ostrom. Ágyúzás, kardcsata. Úgy elgondolom, ha lettek volna jó fegyverek! De nem volt. Lovas vitézek voltak ők, de alig voltak felszerelve. Száz embere volt Szondinak, ebben benne volt a lovász legényig, az utolsó szolgálégyig mindenki. Ott meg a több tízezres török.

Az erőviszonyok foglalkoztatták a mondatudót, a hármasság és a százas szám a népi lekerekítettségre szép példája.

Szondi származásáról így gondolkodott adatközlőnk: *Így is hallottam, hogy jobbágy származású, meg úgy is, hogy középnemesi. Ahogy akarja elfogadni az ember.*¹⁶

A szóhagyományozó kultúrától el nem szakadt ember számára: első a szóbeliség. Amit befogad a néphagyomány, az a mérvadó. Neki nem az írásbeliség, hanem a szóbeliség a fontosabb forrás. És ez a döntő. Aki így gondolkodik, újra és újra elmondja a történetet.

Csak egy bánata volt Jani bácsinak: *„Igenszak ritkulunk mi Szondisták!”*

Nem tudok nem gondolni Zrínyi prózai műveinek *Dedicatió*jára. Annyira szeretem, hogy engedtessek meg nekem is idézni:

Nyilasi Tibor rajza

„Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, [...] nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánám, sem henyélnem, ha akarnám is.”¹⁷

Tisztelt Konferencia! A nagy lelkek „árnyékjai”, úgy érzem, itt vannak közöttünk. A mondatudók, a nagy történetmondók tudása rögzítve van, nem ment veszendőbe. De mi él tovább? Mi marad?

Ez a kérdés nem hagyja nyugodni a folklórkutatókat. Érdeemes nyitottnak lennünk más tudományterületekre is. Izgalmas régészeti kutatások

folynak a szintén határ közeli Sátoraljaújhelyen. Képzletet, gondolkodást, tudományos elmélyültséget inspiráló kiállítást láthatunk a Kazinczy Ferenc Múzeumban: *Egy eltűnt vár nyomában*, ugyanezzel a címmel igényes összefoglalót kapunk a Kazinczy Társaság 2015. *Széphalom*-évkönyvében.¹⁸ A sátoraljaújhelyi Várhegyen országosan figyelemreméltó ásatások folynak.

Hogy kapcsolódik ez a folklórhoz, hogy jön ez ide? Nagyon is!

A drégelyi várhoz – most ide, Párkányhoz jóval közelebbi várhoz – teljes joggal kapcsolódik és helyénvaló a sátoraljaújhelyi régészeti párhuzam. Itt is van eltűnés. Nem, itt nem a vár tűnt el, szerencsére rendbe hozva, gondozva, vezetéssel várja a látogatókat, kirándulókat, várkedelőket. Más van eltűnőben.

Elmúlóban van Drégelypalánkon a várhoz fűződő folklór. Azok a tehetséges nagy tudású történetmondók, akiktől 2010-ig (!) élő népmondákat lehetett gyűjteni, már az égi mezőkön járnak. Gondoljuk csak meg! A Magyar Művelődési Intézet 1990-es években indított erdélyi népdalgyűjtés-lemezsorozatának *Utolsó óra* a címe, és Drégelypalánkon még 2009-ben is népmondák voltak gyűjthetők! Hogyan lehet? Voltak a népköltészetnek ezúttal név szerint is ismerhető csodálatos alkotói-megtartói, akik éltették és alakították a hagyományt.

Kamarás István (Balassagyarmat), Csósza István (Drégelypalánk), Pásztor János (Drégelypalánk) kiemelkedő tudású alkotók voltak. Csodálatos minden, amit ránk hagytak, és bizony nem bánom, hogy annyit zötykölődtem a kisvonaton, mert nekem a gyűjtés rengeteget adott nemcsak azzal, hogy sok mondaváltozatot rögzítettem – őriztem meg, hanem azzal is: nagyszerű egyéniségeket ismerhettem meg. Az élő folklórral élhettem és dolgozhattam. Mentem, mert érdekelt, mentem, mert Ujváry Zoltán professzor gyűjtésre inspiráló szava és Kallós Zoltán sommás mondata fülembe csengett: „Van mit gyűjteni, csak ki kell fáradni a helyszínekre.”¹⁹

Adatközlőim soha kétszer ugyanúgy nem mondták el a történetet, mint korábban. A variánsok, változatok éltek. Ez ma már nincs.

Bár felgyűjtve, de a közösség napi életéből nagyrészt kifogyóban – mi marad a folklórkincsből, mi menthető át és hogyan? Mit tehetünk a *kinccsel*, ami veszni látszik, de még része lehetne jelen életünknek? Sok minden átmenthető, át-emelhető, de csak akkor, ha van egy-egy elhivatott ember, aki idejét-életét odaadva *híd* tud lenni az ősi tudás és a jelen életünk között.

Ha megnézzük a folklór más területeit, láthatunk párhuzamokat a *továbbélésre-továbbélítésre*. A magyar folklór rendkívül gazdag témavi-

lágának, a betlehemezésnek a mai helyzetébe belegondolva tudjuk, hogy autentikus anyag napjainkban már igen kevés helyen él. Van pl. Csíkszentléleken (Erdély), Torontálvásárhelyen, Székelykevéen (Délvidék / Vajdaság) eredeti formában. A „végek” még tartják magukat! De előfordul az is, hogy nem várt helyekről jönnek csoportok. Hová is? Debrecenbe! A Kárpát-medencei betlehemesek hagyományos találkozó-ját december első / második hétvégéjén rendezi meg a város. Jönnek a szentlélekiek, a székelykeveiek, Debrecenben jártak az idén is, mert a Kárpát-medencei Betlehemes Találkozó a XXV. jubileumi évéhez érkezett! Igen sok csapat vett részt, és nemcsak Erdélyből, hanem a Felvidékről is!

A tanító néni állította színpadra a kicsiket? A pap tanította be a régi, hiteles szöveget-éneket? Nem baj! Nem autentikus? Klasszikus értelemben nem, de a autentikus anyag *életre kelhet*. Akarva-akaratlanul a nagyszülők-dédszülők idejével érintkeznek a mostani betlehemezők, láthatatlanul fognak kezét, vállukat az ő vállukhoz döntik. Az *átmentés* jelen van életükben és ez a döntő.

Keressük, ami nincs? Régészeti ásatás egy eltűnt vár nyomában? Színpadi előadás házról-házra járás helyett? Igen! Már nincs élő drégelyi monda? De van átmentés a közösségi élet meglevő eseményeihez, alkalmihoz igazítva, vártúrák részeként, ismertetésekre „becsempészve”. Van értelme mai formákhoz kötni az ősi tudást? De még mennyire! Nagyon jól tudja ezt és remekül valósítja meg Pásztor János menyé, Pásztor Ildikó, a drégelyi Szondi-kultusz cselekvő továbbvivője. Ő megtalálta az utat.

De gondoljuk végig és járjuk be előzmények ösvényét! Már évekkel ezelőtt így kezdte egy őszinte budapesti tizenéves diák a családról szóló fogalmazását: „A beszélgetés ma a legtöbb családban megszűnt.” Ha veszít területeiből az élőbeszéd, akkor hogy ne veszítené helyét, terét, erejét a szóhagyományozó költészet, a történetmondás, hogy ne „fogyna” a Szondi-mondakör?! Nincs min csodálkoznunk.

Már Pásztor János életében is voltak baljós jelek. Kortársai közül is előfordult, hogy nem mindenki értette meg ragaszkodását a hagyományhoz. „»Jön már Jani a Szondi lakatjával!« – mondták néhányan inkább gúnnyal. Bántotta az uramat kicsit, de beletörődött.” – idézi fel Pásztor Jánosné Urbán Mária, férje Szondi-kultusszal tevékeny éveit.²⁰ De János bácsi talált megoldást: a kor befogadó nyelvén kell szólni. Ha a Szondi-monda élőszóval előadott csodás története csak a családot és a néprajzkutatókat, gyűjtőket érdekli, akkor betűt kell a többiek kezébe adni! A vastag Szondi albumot saját pénzen

fénymásoltatta és mindenkinek adott, aki csak kérte. Orvosnak, szomszédnak. Szeretett ismerkedni, amikor a balassagyarmati kórházban volt, ott is adott egy példányt egyik betegársának.” *Átmenteni, átmenekíteni* – ezt tartotta szem előtt Pásztor János.

Ugyanazt vallja, teszi Pásztor Ildikó. Mélyen tudja, hogy nem szakadhat el a szál a jelenünk és a történelmi-néprajzi múltunk között. Nem is szakad el, mert képes a hagyományt visszaépíteni a közösség életébe: Drégely-filmjei, Szondi-émlékhely létrehívása, vártúra-programjai, iskolabeli előadásai, mind-mind „újrafonják” az elszakadó-félben talált és felemelt szálakat. A *Szondi legendája* és *A szent sírhely* rövidfilmjei a lakitelki közösségi tévések filmszemléjében 2015-ben különdíjat nyert! Az ő előadásai az előző nemzedékek odaadó ragaszkodásával lelkesíti meg a Szondi-kultuszt. A drégelypalánki magyar és a roma gyerekek szívét is megérintette a film, a hősi sír hollétének a talánya. Az egyik negyedik osztályos kisfiú így adott hangot azonosulásának: „Ildi néni, ha nagy és gazdag leszek, eljövök helikopterrel és megkeressük a Szondi sírját.”²¹ Ott, ahol van gyerek, aki ilyet mond, nem lehet nagy baj.

A népi kultúrában az ember és a környező élő és élettelen világ szerves kapcsolata, hosszú időn át fennmaradt. A mindennapi tevékenység nem szakadt el a kultúra egyéb területeitől, a szokások, rítusok, ünnepek rendjétől. Pásztor János az utcasarokról fel-felnézett a várra, a Szondiról való gondolkodás része volt a mindennapoknak, a család életének, felesége, fiai, menyéi szintén „Szondisták” lettek. Mítoszt értő emberek, akik éltetik az emlékezetet, amely mind az egyén, mind a közösség életében nagyon fontos. A tradíció elsősorban átadást jelent. Ma már sokan nem értik a mítoszt, pedig a mítosznak közösségmegtartó ereje van. A drégelyi vár története, a Szondi-mítosz és kultusz, látjuk, éltető erő a drégelypalánki gyerekek számára is. Hagyományok, jelképek, hősök, mitikus történetek nélkül elszegényedne (és el is szegényedik) a világ és az emberi lélek. A drégelyiek „meg vannak mentve”, mert Pásztor János történetei, Pásztor Ildikó filmjei, elhivatott, lelkes kulturális tevékenysége, az általa megálmodott és működtetett Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ életben tartja a kötődést a helyi mítoszhoz.

Gyerekeink ne legyenek hagyományvilágtól elidegenedett, eltávolodott, gyöker nélküli létű, a világban ide-oda sodródó felnőttek! Mindönk tehetünk saját helyünkön valamit.

Mi marad? Van, amikor az is, amit nem is reméltünk. De van megmaradó abból amit leírunk, összegyűjtünk, megőrizzük és emlékezetbe idézzük!

„Azok a (rég) korok erkölcsben, becsületben gazdag korok voltak.”²² Mélyen igaz ez az 1552. júliusi négy sorsdöntő napra, a várvédő kapitány hősiessége megszólíthatja a gyerekeket és felnőtteket. Az biztosan megmarad a hagyományból, amit a jelen közvetítő eszközeivel, a jelenhez kötő szállal mentünk meg az időből. Erről tanúskodik Látogatók Könyve.²³

Kedves hallgatóim! Kerekedjenek fel, látogassák meg (először vagy újból) Drégelypalánkot, „Drégel sziklai várát” – győződjenek meg személyesen (ne virtuálisan) szavaim hitelességéről!

Elhangzott 2016. április 16-án a Párkányi Városi Múzeumban rendezett, *Adalékok a szlovákiai magyarok nyelvéhez és kultúrájához* című konferencián.

Jegyzetek

1. KISSNÉ KOVÁCS Adrienne: *Mi marad? Irodalmi és néprajzi tanulmányok*, Bp., 2006. 11–50.
2. *Szondi Album, Drégelypalánki Emléklapok*, szerk. PONGRÁCZ Lajos, 1885., 1902.
3. Lásd a kritikai kiadásban ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 261–263; jegyzetek: 498–500.
4. Kamarás József személyes közlése, 2002.
5. Mondaváltozat, PÁSZTOR János (1937–2010, Drégelypalánk, Dózsa György út 22.), gyűjtés: Drégelypalánk, 2002.
6. Mondaváltozat, CSÓSZTA István (1925–2005, Drégelypalánk, Rákóczi út 23.), gyűjtés: Balassagyarmat, 2002.
7. *Szondi Album*, 1885, 64.
8. Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2008.
9. Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2002.
10. Mondaváltozat, CSÓSZTA István, gyűjtés: Balassagyarmat, 2002.
11. *Nagy Képes Naptár*, kiadja BUCSÁNSZKY Alajos; 1849–1900. évfolyamait doktori értekezésemben kutattam. Disszertáció: A múlt századi kalendáriumok néprajzi vonatkozásában *Bucsánszky Alajos Nagy Képes Naptára* alapján, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1980.
12. Kritikai kiadásai *Régi Magyar Költők Tára*, III. kiad. SZILÁDY Áron, 1881., 90–104; jegyzetek: 430–435.
- 13–14. POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tiüköre*, Bp., 1978, 308–309. TATÁR Péter néven írt MEDVE Imre (1817–1878) ponyvaszerző írásai: *Szondy György, vagy A hősi érdemet az ellen is elismeri*, Bp., 1870.
15. *Szigethvár ostora 1566-ban, vagy Zrínyi Miklós halála. Írta Tatár Péter, Pesten Nyomatja, kiadja Bucsánszky Alajos, 1857.* OSZK Plakát-és Kisnyomtatványtár.
16. Mondaváltozat, PÁSZTOR János, gyűjtés: Drégelypalánk, 2008.

17. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II, szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2000., 176.

18. *Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 2015. Szerk. Kovács Dániel, HEGYI Dóra – RINGER István, *A újhelyi vár régészeti kutatásainak újabb eredményeiről*, Sátoraljaújhely, 2015. 357–363.

19. UJVÁRY Zoltán, KALLÓS Zoltán személyes közlései, Bp., 2005. március 10.

20. PÁSZTOR Jánosné, URBÁN Mária személyes közlése, Drégelypalánk, 2016. március 1. és 23.

21. PÁSZTOR Ildikó személyes közlése, Drégelypalánk, 2016. március 1., 10. és 23.

22. FARKAS Ottónak, a *Medvesaljai mondák* gyűjtőjének közlése, 2016. február 10.

23. A *Látogatók Könyve* a Várnál található A bejegyzésekből készült könyv: *A Drégelyvárat látogató Honfitársaink áhitatban fogant gondolatai*, Drégelyvár Alapítvány, szerk. BENYÓ Balázs.

Nyilasi Tibor rajza